

Mészáros Borbála

A HELYI SAJTÓ SZEREPE A FŐVÁROS KÖRNYÉKÉN KISPEST – SZENTLŐRINC 1895–1918

A helyi sajtó fogalma Magyarországon sokkal inkább ismert a történészek, helytörténészek körében, mint a szűken vett sajtótörténetben. Az előbbieket elsősorban, mint forrást használják, a korabeli helyi közéletre, intézményekre, személyekre vonatkozó ismeretek tárházának tekintik. A sajtótörténet berkein belül a téma gyakorlatilag az egyes városok sajtótörténete keretében jelentkezik, s a dolgozatok nem tekintenek a választott település határain túlra, nincs összehasonlítás, nincs általános értelmezése a helyi sajtó kialakulásának, jelentőségének, a település nyilvánosságában betöltött szerepének. A helytörténeti művek sajtó-fejezetei pedig többnyire pusztán kronologikus számbavételek.

A vidéki városok sajtója a XIX. század második felében kezdte meg útját, a kisebb települések, községek azonban csak a századfordulótól indították meg helyi lapjaikat, amelyek száma a két világháború között tovább gyarapodott. Hosszú szünet után az 1990-es évek óta a helyi, kerületi, községi lapok reneszánsza figyelhető meg ország-szerte¹, jelezve a lokalitás, a helyi társadalom szerepének felértékelődését („*small is beautiful*”), amely persze a sajtó mellett még számos jelenségben (címerek, helytörténeti kiadványok, lokális ünnepek divatja) megnyilatkozik.

A helyi sajtó témája, közönsége és létrehozója is tehát maga a helyi társadalom. A lokalitás a településszociológia szerint egy közösség térségi szemlélet alapján történő öndefiníciója, a helyi érdekek és az azokért való felelősség felismerése.² A közösség kommunikációja révén létrejön a helyi közélet, nyilvánosság, amelynek terepe lehet a sajtó, a különböző intézmények, testületek, vagy akár a szóbeszéd.³ E lokális kommunikáció révén jönnek létre a helyi hagyományok, a település imázsa, a lakosok „*mentális környezete*” és helyi identitása. A makro-társadalomban, a különböző közigazgatási-társadalmi viszony-rendszerben létrejövő lokalitás azonosságadata sokszor opponáló tudatként, ellenzéki alapállásként jelentkezik. Például a szomszéd településekkel vagy egy átfogóbb régióval szemben határozza meg magát.⁴

Különösen érdekes azon helyi társadalmak vizsgálata, amelyeket – s velük együtt a sajtó helykeresési kísérleteit is – megalakulásuk kezdetétől figyelhetjük meg. Ilyen lehetőséget ad Budapest elővárosi térsége a XIX–XX. század fordulóján, ahol számos újonnan keletkezett telep, község akkoriban alakította ki infrastruktúráját, közéletét, arculatát. Ebben a folyamatban szerepet kapott a helyi sajtó is, melynek a következőkben bemutatandó kezdeti története, szó szerint kezdeti: vagyis dolgozat nem egy sikertörténet elbeszélése, hanem, hanem kudarcokkal teli és kezdetleges szintet képviselő, de egyben fontos helyi kommunikációs innováció története.

¹ LOVAS–BENKE 1996 adatai szerint 1995-ben mintegy 3000 helyi lap működött az országban.

² GERGELY 1993; BÄNLAKY 1984.

³ KOVÁTS 1984.

⁴ GERGELY 1993. 20, 48.

Az elővárosi terep specialitását nem csak a kezdeti lépések, hanem az önállóságukért harcoló, de ugyanakkor Budapest beolvasztó hatásában élő községek megfigyelésének lehetőségében látom. Részben saját községükért, részben már a századfordulón a „Nagy-Budapestért” küzdenek. S ebben a feszültségben kell a helyi sajtónak definiálnia és elfogadtatni magát, megtalálni küldetését.

Tanulmányom témája tehát az elővárosi régió helyi sajtójának sorsa 1918-ig. Ezen belül, mintegy példaként kiragadva részletesen Kispest ill. Szentlőrinc lapjaival foglalkozom. Nem kívánok kronologikus elbeszélést írni, sem az egyes lapokat szokásos módon sorra számba venni, bemutatni. A régió és ezen belül Kispest sajtójának általános helyzetét próbálok megközelíteni, feltárni a helyi társadalomban betöltött és betölteni kívánt szerepét.

I. „a vidéki hírlapírás egyik nagy ellensége a fővárosi...”⁵

Az 1860-as években megjelenő, számában lendületesen fejlődő vidéki lapkiadás sokféle hátránnyal, nehézséggel küzdött, amelyeket a korabeli sajtó már az 1880-as évektől rendszeresen tárgyalt. 1885-ben Roboz István⁶ kezdeményezésére rendezték meg a vidéki hírlapírók kongresszusát, amely során a lapkiadás szinte minden területére vonatkozóan reformjavaslatokat vitattak meg (pl. óvadékkérdés, központi hirdetés felvételi iroda, lapszerkesztők kvalifikációja, lapok és a helyi hatóság viszonya stb.), s országos – sajtótisztességet és vidéki lapszerkesztők védelmét szolgáló – egyesület létrehozásának igényét fogalmazták meg.⁷

1895-ben jött létre az első vidéki sajtót támogató szervezet Szegeden. A Vidéki Hírlapírók Országos Szövetsége Kubinyi Vilmos, a Szegedi Napló és Szávay Gyula, a Győri Hírlap szerkesztője vezetésével jött létre, s a vidéki sajtó támogatását, érdekvédelmét (pl. a fővárosi sajtó hegemoniájával, hirdetésvállalatokkal szemben), minőségének javítását tűzte ki célul. A szervezet 1918-ban minden vagyonával a Magyarországi Hírlapírók Egyesületébe olvadt. A következő hasonló funkciójú szervezet az 1927-ben létrejött Magyarországi Vidéki Lapok Országos Egyesülete volt.⁸

A fővárosi konkurencia okozta problémák a vidéki sajtóról szóló korabeli cikkek egyik leggyakoribb motívuma. A cikkírók elengedhetetlenül fontosnak érzik a vidéki lapok sokszor megkérdőjelezett létjogosultságának igazolását, a fővárosi sajtót kiegészítő funkciójának meghatározását: „...nálunk úgy állnak a viszonyok, hogy az újságírás központja egyedül csak az ország fővárosában van, s ezért minden ember, kinek a hírlapolvasás szenvedélyei közé tartozik: tanulságul, szórakozásul, mulatságul a fővárosi hírlapokat veszi kézbe...A vidéki újságoknak csak az lehet a feladatuk, hogy az illető város vagy környéke érdekéről irjanak, olyan dolgokról, melyeket egy országos hírlap...nem vehet fel közlendői közé.”⁹

⁵ BOROS 1886.

⁶ Roboz István: a *Somogy* c. lap megalapítója és szerkesztője 1866-tól.

⁷ *A vidéki hírlapírók...* 1885.

⁸ THURZÓ 1928. 42.

⁹ SZOMAHÁZY 1885.

A vidéki sajtó feladata tehát elsősorban a helyi érdekek képviselője, a helyi problémák feltárása, „*ösztönözni a közügy terén való összműködésre*”¹⁰. Azonban a kortárs panaszok szerint sok helyi lap „*ha csak nem személyeskedik, nagyon kevés szemügyvet vet a saját vidéke érdekeire, inkább a gasteini fejedelmi találkozásról nyújt nagyérdékű leleplezéseket s hűségesen referál arról, mi történik Budapesten.*”¹¹

A másik szélsőség, ha „*a lapnak az a szisztémája, hogy négy oldalon aránytalanul sok helyi eseményt ad, míg a belföldi és külföldi eseményeket pár soros távirat alakjában ismerteti.*”¹² Ebben az esetben ugyanis a közönség kénytelen még egy fővárosi lapot is járattatni, ha tájékozott kíván lenni az ország és a nagyvilág eseményeiben, a pusztán vicinális vonatkozású lap pedig jóval szűkebb olvasótáborra számíthat.

Thurzó szerint különösen a főváros és a nagyobb vidéki városok közvetlen közelében fekvő települések sajtója áll gyenge lábakon a konkurencia közelsége miatt. „*...a nagyvárosi sajtó túlságos közelsége egyszerűen lehetetlenné és feleslegessé tesz minden komolyabb helyi újság csinálási kísérletet. A fővárosi lap olyan hamar ott van, hogy a helyi lap nem veheti fel a versenyt... Világos, hogy az ilyen helyeken az úgynevezett helyi sajtónak nem lehet más feladata, mint a maga szerény kis létezésével dagasztani a lokálpatriotizmus önértékét, a maga szűkmellű presztizsével támogatni a helyi érdekeket... és lehetővé tenni egy-két tisztességes polgárnak az újságírói szabadjegyét.*”¹³

Szuburbanizáció és az elővárosi sajtó kezdetei

A XIX. század folyamán a magyar főváros népessége megtízszereződött, s a nagy mértékű urbanizáció a környező területek és települések sorsát sem hagyta érintetlenül. A XIX. század elején még zömmel mezőgazdasági területként hasznosított városkörnyék új funkciókat kapott: egyrészt a pesti polgárság nyaralási helyszínéül szolgált, telepek keletkeztek a korábban lakatlan területeken, másrészt régebbi falvakhoz kapcsolódóan. Azonban sokkal inkább jellemző volt a kispolgárság, szegényebb rétegek fővárosi drága lakbér és élelmezés előli menekvése a városkörnyéki községekbe vagy újonnan alakuló telepekre.¹⁴ A fővárosi kitelepülökhöz hasonló mennyiségben érkeztek a vidéki bevándorlók, akik a századfordulón már nem a főváros, hanem környékének lakosságát gyarapították. Az elővárosok népessége 1890 és 1910 között 337 %-kal nőtt, míg a főváros csak fele ekkor gyarapodással dicsekedhetett.¹⁵ A városkörnyék erre az időszakra elveszítette korábbi agrárjellegét, s zömmel munkás, iparos, kereskedő, közalkalmazotti- tisztviselői rétegeknek adott otthont.

Ezen városkörnyéki társadalmak tehát korszakunkban még meglehetősen fiatalok voltak: értve ezen a zömmel fiatal, többgyermekes családokat (a népesség 70–80 %-a negyven év alatti¹⁶) ill. a gyors bevándorlás következtében (a helyben születettek

¹⁰ FELEKI 1884.

¹¹ SZOMAHÁZY 1885.

¹² THURZÓ 1928. 13.

¹³ THURZÓ–KASS 1928. 37–38.

¹⁴ BÁCSKAI–GYÁNI–KUBINYI 2000. 189.

¹⁵ *Budapest története* IV. 581.

¹⁶ Uo. 580.

aránya 1910-ben mindössze 27 %¹⁷) még éretlen, a továbbköltözések miatt sokszor igen változó, lokális együttműködést kereső közösségeket. Talán éppen ezen lokális társadalmi szerveződés egyik eszköze kívánt lenni a helyi sajtó.

S bár sok városkörnyéki telep, község az önálló közigazgatási státusért, az anyaközségtől való elszakadásért vagy éppen a várossá válásért küzdött, a fővárossal való intenzív kapcsolatuk Budapest elővárosaivá avatta őket. Szinte mindegyik település közvetlen közlekedési kapcsolattal rendelkezett Budapest felé: társas kocsik, helyi érdekű vasutak, a századfordulótól villamosok szállították a fővárosi nyaralókat az elővárosokba, az elővárosi munkásokat, tisztviselőket, kofákat a fővárosba. Az emberek nagy része tehát napi kapcsolatban volt a fővárossal. Ugyanakkor a községek közigazgatásilag Pest vármegye különböző környékbeli: váci, gödöllői, monori stb. járásokhoz tartoztak, a hivatalos ügyeket ezen közlekedésileg kieső helységekből kellett elintézniük.

A táblázatban látható összefüggések durván azt a koránt sem meglepő tényt mutatják, hogy minél nagyobb lakossággal rendelkezett egy település annál gazdagabb és annál korábban induló sajtóval rendelkezett. Azonban néhány esetben felfedezhető némi eltérés ettől a közhelyszerű szabálytól. Így például már a „ranglista” első részében felfedezhető, hogy a Kispesttel azonos lakosságú, sőt 1900 még népesebb Erzsébetfalván fele annyi lap jelent meg az időszakban, mint a szomszédos településen. Sajtóélete valamivel nyugalmasabb volt, mint Kispesté, ugyanis egy lapjának sikerült 24 évfolyamával az egész korszakot átfogni, míg Kispest sajtóéletét több kisebb lap alapítása majd rövid időn belüli bukása jellemezte.

Rákospalota nagyközség nem sokkal maradt el a lakosságszámot tekintve az említett délpesti településektől, azonban sajtója a közeli és a vele szoros kapcsolatban lévő igen fejlett Újpest lapélete miatt nem tudott komolyabban megerősödni, hírlapkiadását többször néhány éves szünet jellemezte.

A lista további részében a századelőn önállósult XIX. századi telepeket (pl. Pestújhely, Rákosszentmihály, Pestszentlőrinc) és néhány nagy múltú nagyközséget (Budafok, Soroksár, Cinkota) találunk, utóbbiak még lakosságbeli fölényük ellenére meglepően gyenge, rövidéletű lapokkal jellemezhető sajtóéletet mutatnak. Különösen Budafok esete figyelemfelkeltő, ahol a századelőn lendületes iparosodás és nagyarányú bevándorlás ment végbe, azonban sajtója komolyabban csak az 1920-as években indult meg, még akkor is a pesti nagy elővárosokhoz képest szerényebb méretekben.

Jól megfigyelhető a századelőn önállósuló telepek esetében, hogy az anyaközségtől való elválást rövidesen követi az első saját orgánium alapítása: ezt láthatjuk Rákosligetnél, Rákosszentmihálynál, Szentlőrincnél és Pestújhely példáján is. Ez utóbbi községben a Rákospalotától való elválás előtt bő évtizeddel jött létre az első rövid életű lapkísérlet, sajtóélete azonban csak a függetlenedés után indult meg.

Érdekes eset a fiatal Mátyásföldé, amely korszakunkban Cinkotához tartozó kiszámú állandó lakossággal és többnyire csak szezonális társasérettel jellemezhető nyaralótelep volt. Sajtója ennek megfelelően a korszakban csak a különböző nyári mulatságokra készült alkalmi lapokból állt.

¹⁷ Uo. 579.

Lapok száma, az első lap megjelenése az elővárosokban 1918-ig						
Település	A	B	C	Közigazgatási státus	Lakosság 1900-ban	Lakosság 1910-ben
Újpest	35	19	1877	1831: nagyközség, 1907: rendezett tanácsú város	42 ezer	56 ezer
Kispest	21	7	1895	1871: önálló község, 1911: járási székhely, 1922 r.t. város	10	30
Erzsébetfalva	11	3	1894	1897: nagyközség, korábban Soroksárhoz tartozott	16	31
Rákospalota	11	-	1897	Nagyközség, 1923: r.t. város	11,5	24,5
Mátyásföld	0	6	1898	Cinkotához tartozó nyaralótelep	0,3	0,635
Pestújhely	5	-	(1897) 1909	1909: önálló község, korábban Rákospalota része	-	5,5
Budafok	2	1	1899	nagyközség, 1926: r.t. város	7	11
Rákosliget	2	1	1910	1907: önálló község, korábban Rákoskeresztúr része	-	2,5
Rákos- szentmihály	3	-	1901	1902: nagyközség, korábban Csömör része	3	6,5
Pestszentlőrinc	3	-	1910	1909: nagyközség, korábban Kispest pusztája	6	8
Rákoskeresztúr	2	-	1897	Nagyközség	6	6,5
Soroksár	2	-	(1872) 1909	Nagyközség	9	13
Soroksárpéteri	2	-	1911	1877-ben létrejött Soroksárhoz tartozó telep	-	2
Békásmegyér	1	-	1912	Nagyközség	2	3,5
Cinkota	1	-	1915	Nagyközség	3	7,5
Csepel	-	1	1912	Nagyközség	4,5	9,5
ÖSSZESEN	101	38	-	-	-	-

Jelmagyarázat: A = Helyi lapok száma, B = Szak-, alkalmi-és melléklapok száma, C = Az első lap megjelenése

A lapok élettartamát vizsgálva beigazolódik az a kortársak által hangoztatott vélemény, hogy a nagyváros körül szinte lehetetlen életképes sajtót fenntartani: a lapok 54 %-a maximum 1 évig élt, s alig 20%-uk tudott 5 évnél tovább működni. A maximum egy évet megélt lapok valamivel kisebb arányban vannak jelen Újpest és Rákospalota sajtójában (46–45 %), viszont Kispesten, Erzsébetfalván és a többi kisebb községben átlagon felüli (60 % körül, felett) volt annak az esélye, hogy egy lap alig éri meg az egy esztendő. Jellegzetes, hogy a többi község laptermésének több mint fele csak maximum fél évig jelenhetett meg. A legtöbb hosszú életű, több mint 10 évfolyamot megélt lap Újpesten és Erzsébetfalván tudott működni (28 %, 27 %), Kispest-Szentlőrincen viszont csak egyetlen vállalkozás volt képes ezt elérni.

A helyi lapok valószínűleg anyagi gondjaik miatt gyakran változtatták nyomdájukat, amit az is mutat, hogy a mintegy 139 lap kb. 90 nyomdát vett igénybe a néhány évtized alatt. A nyomdák közel fele fővárosi, azonban több mint egy harmada a helyi nyomda.

A lapalapítások ritmusa és az egyszerre működő periodikák száma az első négy legnagyobb településen meglehetősen különböző. A leggazdagabb és a legkorábbi gyökerű helyi sajtóval rendelkező településen, Újpesten a korszak utolsó harmadában jelent meg a lapok kb. fele, duplájára növekedett a lapalapítási kedv. 1910 körül egy rövidebb szakaszban 10 lap működött egyszerre. Hosszabb ideig (5–6 évig) 5–7 lap jelent meg egyszerre, míg 1900 előtt csak 2–4 lap, azok is rövidebb ideig.

A mintegy 20 évvel később (1895) induló kispesti sajtót egyenletes vonalú „*lapalapítási kedv*” jellemezte az 1918-ig tartó időszakban: 1906 előtt és után 12–12 lap jelent meg. A csúcsidezőket itt is az 1910 körüli évek alkották, 1912-ben egyszerre 5 lap, azonban ezt megelőzően és később is maximum 2–3 lap működött egymás mellett, azok is igen rövid ideig, hiszen maguk a lapok is igen tiszavirág életűek voltak. Az 1905 előtti időszakra jellemző, hogy egy lap megszűnését követően új próbálkozó tűnik fel. Érdekes különbség Újpesthez képest – ahol a háború alatt számos lap megszűnt és nem is alapítottak újat –, hogy Kispesten a háború alatt 6 – igaz csak rövidebb életű – lap alakult.

A szomszédos Erzsébetfalván a korszak első felében jelent meg a lapok több mint 4/5-e. A millennium évében alakult egész korszakot átölelő *Erzsébetfalvai Közlöny* mellett ugyanis nem kaphatott erőre több, hosszú életű vállalkozás. Rákospalotán a lapok megjelenésének ritmusa viszonylag egyenletes, viszont a századelő néhány évében egyetlen lappal sem rendelkezett a község. Az egyszerre működő lapok száma az egész korszakban maximum kettő. A gyengébb sajtóéletet talán a közeli újpesti lapkiadás okozhatta.

A megjelenés gyakoriságát tekintve az elővárosi lapok kétharmada ebben az időszakban hetilap, ötödrésze még ennél is ritkábban megjelenő kétheti vagy havi lap. A napilap műfaja gyakorlatilag életképtelen, a kisebb községek, de még a Kispestenhez hasonló méretű Erzsébetfalva meg sem próbálkozott indításával. Egyedül Újpesten és Kispesten találkozunk a napi sajtóval, itt is gyakorlatilag a *Friss Újság* helyi verziói képviselik e műfajt, amely alig nevezhető helyi lapnak. Figyelemre méltó a havi és kéthetente megjelenő lapok aránya a kisebb községek esetében, amely azt jelzi, hogy a kistelepülések még hetilapot is nehezen tartottak el. Az újpesti és kispesti havi lapok többségét viszont szaklapok teszik ki.

A hét napja, melyen a lapok megjelentek Kispest-Szentlőrinc és Erzsébetfalva adatai alapján 56 %-ban vasárnap, 23 %-ban szombat, 18 %-ban csütörtök, és csak egyetlen alkalommal péntek. A lapszerkesztők tehát alapvetően a lakosok hétvégére számítottak, ill. a lap maga is (gyakran melléktevékenységként) csak hétvégére készült el (gyakran csütörtök – pénteki lapzártával, mint Kispestenél tapasztalhatjuk) beszámolva az elmúlt hét helyi eseményeiről. A csütörtöki lapkiadás a vasárnapi lapokat kompenzálva a hét közepi tájékoztatást tűzte ki célul. Kispesti lapokban nem egyszer olvashatjuk, hogy a vasárnap megjelenő lap egy csütörtöki számra is elszáná magát, ha az előfizetők pártfogásukba vennék a lapot. Természetesen lehet, hogy ez is csak az előfizető-fogás egy technikája, s nem feltétlenül valós igény, hiszen néha arról panaszkodnak a lapok, hogy nem „termelődik” elég helyi hír egy hét alatt.

A lapcímek és alcímek üzenetei

A lapok elnevezői a lokális identitást kifejezve az esetek 80 százalékában szerepeltek községük, városuk nevét a címben, sok esetben helységnév önmagában megfelelő lapcím. Az újpesti folyóiratok címeinél tapasztalható némi eltérés arra utal, hogy a városban viszonylag több komolyabb politikai-társadalmi lap volt, amelyek sok esetben kaptak „*Ellenzéki...*” vagy Közügy, Közérdek, Társadalom címet. Jellegzetes és igen gyakori, mint általában a vidéki lapoknál a „... *és vidéke*” vagy a „... *és környéke*” címadás, amely jól mutatja, hogy a lapok igyekeztek minél nagyobb előfizetői területet létrehozni maguknak, a környező kisebb települések lakosságát is meghódítani, különösen az alcímben tételesen felsorolt településlistával.

A lapok alcímének tartalomelemzése

Alcímben szereplő szó	ÖSSZESEN	Újpest	Kispest	Többi község
Társadalmi	28 %	27 %	30 %	26 %
Gazdasági	18 %	11 %	18 %	21 %
Szépirodalmi	12 %	22 %	11 %	6 %
Vegyestartalmú	7 %	3 %	9 %	8 %
...törekvéseket,...érdekeket támogató	6 %	3 %	7 %	8 %
Egyesület, párt hivatalos lapja, közlönye...	6 %	8 %	2 %	6 %
Politikai	5, 5 %	14 %	-	3 %
Községpolitikai, közigazgatási	4, 5 %	-	9 %	5 %
Járás v. község v. választókerület hivatalos közlönye, lapja...	4 %	2 %	2 %	8 %
Független	3 %	3 %	2 %	5 %
Közérdekű	2 %	-	2 %	3 %
Közművelődési	2 %	3 %	2 %	1 %
Ismeretterjesztő	1 %	3 %	-	-
Ipari, kereskedelmi	1 %	-	4 %	-

KISPEST-SZENTLŐRINCZI LAPOK

TÁRSADALMI ÉS VEGYESTARTALMU LAP

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Kispest, Rózsa-utca és Útiöl-ut sarkán.		Főszerkesztő és kiadófeljelenő: SEPER KAJETÁN.		MEGJELENIK MINDEN VASÁRNAPON	
Előfizetési árak: Egész évről . . . 10 K — I. Negyed évről 2 K 50 f. Fél évről . . . 5 K — . . . . . Egyszeri száma ára 30 fill.		Felelős szerkesztő: KATÓNA IMRE		Főmunkatárs: TESZÁRY LAJOS	
				Hirdetési díjak: Egyszeri oldal . . . 20 K. Negyed oldal . . . 10 K. Folytatás . . . 15 K. Legkisebb hirdetés 1 K. Nyitászó sora 60 fillér.	

I. évfolyam. I. szám. 1912. augusztus 6.

PESTSZENTLŐRINCZI LAPOK

MENYÉRDEKVÁRGAZDASÁGI ÉS POLITIKAI HETILAP
MEGJELENIK SZÜNETTŐKÖZEL

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Pestszentlőrinc, Vasóli-utca 40. Előfizetési árak: Egész évről 6 korona, fél évről 4 korona.

Az alcím első pillantásra banális közhely, amit csak szokásból illesztenek a lap fejlécére, azonban úgy gondolom így tömegében, 101 lap alcímeit elemezve sokat megtudhatunk a helyi lapok vállalásairól, programjáról, célkitűzéseiről. Szembetűnő a „társadalom” pozíciója, amely minden területen vezeti a rangsort a lapok programjában, azonban inkább a különbségeket érdekes megvizsgálni. Árukladóak az újpesti sajtóra vonatkozó arányok, hiszen jelzik a területünkön legfejlettebb sajtó jellegzetességeit: politikai lapok fontossága, komolyabb szépirodalmi szándék, ill. a sok párt ill. egyesületi hivatalos közlöny. A Kispestre és a harmadik településcsoportra jellemző „vegyestartalmú” ill. a „... érdekeit támogató” általánosabb és semmitmondóbb frázis itt az átlagnál jóval alacsonyabb százalékot kapott. Kispestenél feltűnő a községpolitika közkedvelt témája (községvezetés kritikája, ellenőrzése), a kisebb községeknél pedig kiemelkedő a különböző területi (járási, választókerületi) hivatalos lapok léte, ami az életben maradásért küzdő lapok fentebb már kifejtett „területi terjeszkedését” jelzi.

Tömören ennyit mondhatunk el az elővárosi sajtó kezdeteiről a bibliográfiai adatok statisztikai elemzésén keresztül. A következőkben lássuk Kispest–Szentlőrinc lapjainak példáját.

II. Helyi társadalom – helyi lapok. Kispest 1895 – 1918

Az egykori Grassalkovich, majd Sina birtokon, a Gubacsi pusztá területén 1869-ben kezdődtek a parcellázások, a területet nagyobb vállalkozók és konzorciumok vásárolták fel, akik idővel tovább osztották telkeiket lehetőséget adva a fővárosi és vidéki betelepülőknek. 1871-ben a lakosság megalakította Kispest községet, s elszakadt Vecséstől. 1893-ban – a korábban nyaralótelepként indult – Pusztaszentlőrinc csatlakozott Kispesthöz.

1877-ben kb. 1000 lakosa volt a községnek: majorosok, földművesek, kisiparosok, fuvarosok, munkások lakták, s a lakosság egynegyede német anyanyelvű volt. A hetvenes években társaskocsik, 1888-tól keskenyvágányú (eredetileg iparinak épült) vasút szállította a kispesztieket a fővárosba, a Ludovikáig. Jelentős hatással volt 1883-ban a lajosmizsei vonal kiépítése Kispest határában, amely bekapcsolta a községet az országos közlekedésbe.

A község fejlődése az 1890-es években vett komolyabb lendületet. Megalakul a Kispeshti Takarékpénztár, újjáalakul a korábban kudarcot vallott Önkéntes Tűzoltó egyesület, átépítik az Üllői utat, megnyitják az első óvodát, polgári leányiskolát, tanonciskolát és a Kispeshti Színházat. 1900-ban pedig megindult a régi vasút helyén a villamos, az Üllői úton a villany világítás, 1904-ben pedig hosszú évek gyűjtése után felépült a kispeshti fogadalmi templom¹⁸

A lakosság túlnyomó része ekkor már kisiparos, kiskereskedő, gyári munkás ill. kispolgári-alkalmazotti réteg. Az iparosok már 1886-ban megalakították Ipartestületüket, amely a századfordulón már kb. 300 taggal működött. 1907-ben 14 üzem működött a község területén, de sokan jártak a szomszédos területekre is dolgozni.¹⁹ Kispest 1910-re 30 ezres községgé nőtt, egy év múlva elszakadt a monori járástól és az újonnan szervezett kispeshti járás székhelyévé vált, 1912-től pedig a fővárosi rendőrség hatáskörébe került.

1. Kispeshti újságírók

A Kispesten és Szentlőrincen korszakunkban megjelent 24 helyi lap összesen 70 szerkesztő és munkatárs nevét őrizték meg számunkra. Ezen személyek közül négyen három, öten két helyi lap fejlécén is jegyezték nevüket, míg a többiek csak egyetlen lapnál próbáltak szerencsét, legalább is Kispesten. A 70 személy közül mindössze 15 fő neve található meg a részletesebb életrajzi bibliográfiákban, de sokszor nem kispeshti, hanem más jelentősebb tevékenységük (könyv, művészet, hivatalnoki-jogi pálya) révén váltak közismerté.

Azon személyek között, akikről bármi minimális információnk van (42 fő) (többnyire magukból a lapokból, helyismereti irodalomból) a foglalkozásokat tekintve 8 pedagógus, iskolavezető, 8 hivatalnok-tisztviselő, 4 jogász, ügyvéd, 1 pap található, azonban többnyire az iskolai képzettség, tanult szakma nem ismert. Mindössze 5 esetben tudunk valamilyen helyi egyesületbeli tisztség vállalásáról, azonban az erre vonatkozó információink meglehetősen szegényesek. 4 esetben a szerkesztő-munkatárs községi hivatalos tisztségviselő volt: 2 esetben jegyző-anyakönyvezető, 2 esetben pedig bíró (az egyik csak jóval a lapszerkesztési tevékenysége után). Találunk nyomdászt, lakatosból lett politikust ill. festőt is közöttük.

Kispeshti tapasztalataink egybevágnak a szakirodalomban találhatókcal: e szerint a legtöbb vidéki lapalapító az 1920-as években nyomdatulajdonos, vagy nyomdai szakember, tanár, pap, ügyvéd, képviselő volt.²⁰ A századvégen azonban bizonyára sok képzetlen, tanulatlan ember foglalkozott újságírással: az 1885-ös vidéki lapki-

¹⁸ MOLNÁR 1972; ill. REÖTHY 1931 adatai alapján

¹⁹ MOLNÁR 1972. 39–41.

²⁰ THURZÓ 1928. 39.

adók kongresszusán egyik fontos reformötlet volt, hogy a lapszerkesztők igazolják középiskolai záróvizsgájukat, valamint, hogy vegyenek részt jogi, gazdasági és statisztikai tanfolyamon.²¹

Lengyel Ernő sajtószociológiájában így festi le a szerkesztők helyzetét: „...a vidéki újságírók, szerkesztők nagyon jelentékeny százaléka nem hivatalos újságíró... van tanár, ügyvéd, kiadó, nyomdász, hivatalnok stb. A vidéki lap nem nyújthat annyi embernek tisztességes, biztos és méltó megélhetést, mint amennyire szükség van. Ilykép a szerkesztő ...olyanokhoz fordul, akiknek az ambícióját, a munkakedvét, esetleg intelligenciáját... a lap javára gyümölcsözteszetheti és akik viszont a lapban a lépcsőt, a kellemes és népszerű átmeneti állomást látják...”²²

Igen figyelemre méltó, hogy az ismert kispesti újságírók közel fele valamilyen más vidéki vagy fővárosi lap munkatársa, szerkesztője is volt, akár a kispesti tevékenységgel egy időben is. Természetesen ez a nagy arány avval is magyarázható, hogy az újságírással több helyszínen, huzamosabban foglalkozó személyeknek nagyobb esélye van bekerülni az életrajzi bibliográfiákba, mint a csak Kiszpesten, akár csak néhány hónapig tevékenykedő lapmunkatársnak. Azonban véleményem szerint jellemzőnek mondható a jelenség: hogy a nagyobb mobilitású értelmiség egy része élete több állomásán, helyszínén is megpróbálkozik az írással, lapszerkesztéssel, a helyi értelmiség képviselőjeként a közvélemény irányításával.

Ugyancsak figyelembe veendő az a tény, hogy Kiszpest társadalma, lakossága a századfordulón igen változékony volt, a vidékről és városból beköltözők jó része nem maradt sokáig a község kötelékében. Az 1897-es helyi címtárból²³ kb. 10 olyan személy azonosítható, akik akkor vagy a későbbiekben a helyi sajtó munkatársai és mindössze egy újságíróról tudjuk, hogy helybeli születésű. Jellemző, hogy az 1930-as években készült helyismereti munkák, aktuális „helyi személyi lexikonok” már szinte egyetlen nevet sem ismernek a századforduló lapcsinálói közül.

A lap fejlécén feltüntetett, ill. a beköszöntőt író neveken kívül többnyire ismeretlenségben maradnak a munkatársak. A cikkírókat gyakran egyáltalán nem tüntetik fel, gyakoriak az álnevek, a monogramok. Gyakran úgy tűnik, hogy a lapokat két-három fős szerkesztő gárda készíti, máskor egész névlisták, községi tudósítók kerülnek elő, mint pl. Seper Kajetán lapja esetében, mikor a szerkesztő halála után egy évvel mintegy 25 fős munkatársi csoportnak mond köszönetet az új főszerkesztő. Találunk köztük erzsébetfalvi ügyvédek, kántort, közgyámot, Wekerle telepi iskolaigazgatót, helyi ügyvédek, tanítókat, lelkeszt és fővárosi munkatársakat is.²⁴ Számos esetben – lehet, hogy csak a presztízs emelése érdekében – említenek vidéki levelezőket, környékbeli tudósítókat.

A szerkesztői gárdák a lapok rövid pályafutása ellenére igen változékonyak, a munkatársak minden kommentár nélkül távoznak, esetleg „más irányú elfoglaltság”, „vidéki állások” miatt kénytelenek elhagyni a lapot, s csak néhány esetben derül ki

²¹ *A vidéki hírlapírók...* 1885.

²² LENGYEL 1910. 11–12.

²³ MEYER 1897.

²⁴ 4=XIII/20. (A kispesti lapokra a továbbiakban számokkal hivatkozom. Az első számjegy a bibliográfiában található sorszámot jelzi, a római szám az évfolyamot, az utolsó szám pedig a lapszámot.)

valamilyen szerkesztősegen belüli konfliktus. Bizonyára nem volt sem anyagi, sem erkölcsi siker a korabeli kispesti lapkészítés. Már a századvégen belátják a lapindító szerkesztők: „*aki ma községi érdekink szolgálatába szegődik, aligha elégítheti ki hiúságát azzal a gyűlölettel, amely a közérdeket pártatlanul szolgáló sajtó munkatársának osztályrészül jut*” – írta Vízgy Gyula a Kispesti Közérdek indításakor. Scossa Dezső szerint a vidéki hírlapíró általában nem élvez elég tekintélyt saját társadalmában. Sehonnan sem hiányozhat, ingyenes közleményeket és tiszteletpéldányokat várnak el tőle, azonban haragszanak, ha bármibe komolyabban beleszól, s nem vet számot a helyi érzékenységgel, nem kíméli a helyi gyengeségeket.²⁵ Roboz István egy tárcájában²⁶ egyenesen mártírnak nevezi őket, Nagy Endre pedig a következőképpen festi le alakjukat: „*A vidéki újságírónak az eseményt cserkészve folyton a kisváros családi érzékenységeibe kellett ütődnie, bennfentesen üldögélt a város nagyfejűinek törzsasztalainál, összejöveteleken is részt vett, mint a lázas mamák örökös réme, de azon felül be kellett kóborolnia az éjjeli mulatóhelyeket is a legsötétebb lebujszókig... A vidéki újságírás fiatalembereknek való mesterség volt, mint a sportbajnokság.*”²⁷

2. A helyi sajtó témái és deklarált céljai

A helyi sajtó jelenségét vizsgálva a funkció kérdését két oldalról közelítettem meg. Egyrészt a lapok tartalomelemzésével²⁸ arra próbáltam választ keresni, hogy mi is volt pontosan a helyi sajtó témája, mi a helyi hírek, aminek létrehozására, közvetítésére, feldolgozására vállalkozik. Másrészt a programcikkek elemzésével a szerkesztők vállalásait, a helyi sajtó deklarált céljait ismerhettem meg. Ezek a programok igen hasonlítanak egymásra, közismert, néhány kicsiszolódott motívumból építkeznek, kötelezőjellelűen elfoglalják a lapok első számnak néhány hasábját, ill. a gyakori előfizetési felhívások bevezető sorait. Ezen közhelyes ígéretek azonban mégis csak a korabeli helyi sajtó feladatáról való elképzeléseket tükrözik.

Esetünkben a helyi sajtó szinte kizárólag a kispesti és szentlőrinci ügyek szolgálatában állt. A lapoknak csak 60%-a tartalmazott nem helyi híreket is, azt is átlagosan csak egy-két közlemény formájában. A helyi lapokban a „*külvilágról*” megjelenő szórványos hírek első sorban az országos jelentőségű (42%), másodsorban járási és speciálisan fővárosi esemény (21, 22 %) és utolsó sorban nemzetközi bulvárhírek, szenzáció (15%). Az első kategóriában főleg belpolitikai-törvényhozási és gazdasági témákkal találkozhatunk, míg a budapesti hírek főképp gazdasági és kulturális vonatkozású. A megyei-járási vonatkozású cikkek között fontosak az alispáni, szolgabírói rendeletek ismertetései, e mellett azonban a lapok Kispest érdeklődési területéhez számították a környéken történt baleseteket, ill. iskolai eseményeket is.

A kispesti lapok korszakunkban kivétel nélkül a helyi terepet választják működésük fő témájául: a „*helyi érdekek*”, a „*közügy*”, a „*közérdek*” szolgálatát tűzik ki célul a

²⁵ SCOSSA 1890; BORONA 1893.

²⁶ ROBOZ 1882.

²⁷ NAGY 1999.46.

²⁸ A tartalomelemzés során 24 lap 97 lapszámát elemeztem. Az egyes cikkeket, híreket tekintve alapegységnek 10 témakör szerint osztályoztam, a vezércikkeket és a belső vezércikkeket illetően részletesebben.

programcikkek. A lapok néhány esetben foglalkoznak a környékbeli települések ügyeivel is. Például Seper Kajetán második lapjának alcímében Soroksári, Erzsébetfalvai hírlapnak is nevezi magát, s ajánlja, hogy e községekben nevezzék lapját egyszerűen „*Soroksári stb. Hírlapnak*”. A kiterjesztési mögött nyilván a nagyobb olvasóközönség meghódítási kísérlete állott. Hasonló motivációval értelmezhető, hogy a korszak kispesti lapjai nagyrészt egyben szentlőrinci lapnak is tekintették magukat, még a pusztai önállósodása után is (1909) jelentek meg a két község nevét egymás mellett viselő lapok, pedig Lőrinc különválása után rögtön megindította saját orgánumát.

A programadások a közösség zászlóvivőjeként, közvélemény-formáló, problémákra rávilágító eszközként határozták meg a sajtót. Az 1905-ben induló Kispesti Napló szerint a hírlapíró feladata „*hogy az ő személyes véleményét helyes megokolással átlántsálja az olvasóba és ezáltal igyekezzék a közvéleményt megtisztítani salakjától*”.²⁹ Majd 10 év múlva egy lap szerint a sajtó funkciója, hogy a lakosság községpolitika iránti érdeklődését fokozza, ami ezek szerint nem volt elég kielégítő.³⁰ A lap „*az egyetlen kapcsolódónk, mely az egész községet egy helyen összehozza*”, ahol „*a hétnék bizonyos napján összetalálkozunk és elmondjuk egymásnak mindazt, ami otthon – a községben az egész héten át történt.*”

Ezenkívül a sajtónak, mint nyilvánosságnak komoly szerepe van az emberek rossztól való visszatartásában, ill. az ösztönzésben is, „*mert nem tagadhatja senki, hogy a hiúság kisebb-nagyobb mértékben meg van mindenkiben és különösen kifejezésre jut ez a hiúság abban, hogy nevét a nyomdafestékkal kifestve lássa, hogy mások olvassák.*”³¹

A helyi hírek témakörei a kispesti sajtóban

Témakör	A lapokban	A vezércikkeknél
Gazdaság, infrastruktúra	24,1 %	23,6 %
Társasélet, egyesületek	20,5 %	11,3 %
Községpolitika	13,4 %	25,7 %
Bűnözés, baleset	9,9 %	-
Személyi, családi események	7,9 %	-
Szépirodalom, művészet	7,6 %	-
Sajtóügyi és egyéb téma	6 %	15,4 %
Oktatás, művelődés	4,6 %	4,1 %
Vallás, egyházak	3,8 %	6,1 %
Egészségügy	1,7 %	1,3 %
Társadalmi kérdések, jog	-	10,3 %

²⁹ 12=I/2.

³⁰ 20=I/1.

³¹ 4=VI/52.

A lapok egyik legfontosabb szerepe a néhány évtizedes, urbanizálódó település gazdasági-infrastrukturális fejlesztésének ellenőrzése, inspirálása. Ez a témakör szorosan összefügg a harmadikkal: ugyanis a községgpolitikai cikkek sokszor a fejlesztési kérdések képviselőtestületi döntéseiről szólnak. Fentebb a lapok alcímeinek elemzésénél láthattuk, milyen kiemelkedő a községgpolitikai célmeghatározás a kispesti lapok esetében. Ez a tény még inkább igazolódni látszik a vezércikkek elemzésénél: a községgpolitikai témák rangjukhoz méltóan a legtöbbször (25,7%) kapnak vezető pozíciót a lapban.

A korabeli kis helyi társadalmakban, így Kispeszt-Szentlőrincen is jelentős az egyesületek, körök közügyben és emberi életben betöltött szerepe. A helyi hírek 1/5-e a társadalmi nyilvánosság e másik szférájára vonatkozik, többnyire a különböző eseményekről való tudósítás vagy azokra való meghívó formájában.

Állandó rovatot képeznek a személyi, családi eseményekről való tudósítások. Itt többnyire halálozás és házasságkötések hírül adásáról, gratulációkról van szó, ritkábban egyéb családi ünnepekről, névnapról, nyugdíjazásról, egészségi állapotról stb. Ezen téma relevanciája nyilván a község még viszonylag átlátható méreteiből következik, vagyis abból, hogy Kispeszt ekkor még valóban helyi társadalom, nem csupán egy földrajzilag meghatározható városrész.

A szépirodalom viszonylag nagy aránya annak köszönhető, hogy a lapok szinte mindegyike közöl tárcákat: a vidéki sajtóban szokásos folytatásos novellákat, kisregényeket, verseket. Jelentős a sajtóügyi téma jelenléte: a programcikkek, előfizetési felhívások ill. a sajtókonfliktusok kommentárjai a lapok rendszeresen visszatérő közleményei, s többnyire igen hangsúlyos helyen – vezércikkben – szerepelnek.

3. A függetlenség és a községgpolitikai állásfoglalás problémája

A helyi ügyek tárgyalása mellett szinte minden lap független, tárgyilagos, önzetlen sajtót ígér az olvasóknak, elhatárolja magát a helyi klikkek, érdekcsoportok szolgálatától, szubvencionálástól. Am a sajtóban visszatérő frázisok azt jelzik, hogy az érdekcsoportok, ha nyíltan nem is álltak szolgálatukba a lapok, előbb-utóbb kiválasztották saját sajtóorgániumukat, ha máshogy nem, egy-egy kisszerű konfliktus révén.

A lapok közül egy sem volt politikai, a kötelező kaució lefizetése egynek sem állt módjában. A lapok közül kettő volt kifejezetten szociáldemokrata háttérrel rendelkező, amelyeket a helyi pártszervezet adott ki, azonban nem politikai lapként. A Kispeszt, melynél a szocialista költő, lapszerkesztő, Vanczák János is munkálkodott, egyik konkurens lappal való vitában kifejti, hogy nem támogatják a teljesen független és pártatlan újságírást, „mert nem képviselnek irányt, nem szolgálják a célt”.³² A Pestszentlőrinci Lapok története igen figyelemre méltó. Az újságot a helyi pártkör indította útjára 1918 elején a helyi munkásság, „kisemberek” támogatására. Három hónap múlva azonban a lapban megjelenő közlemény szerint a pártkör központi pártutasításra kénytelen volt lemondani az orgánumról, mivel „igazi szociáldemokrata szellemű munkáslapot... a helyi párt úgy sem tud fenntartani, hanem – annak hovatovább a polgárság támogatására szükség lévén – kénytelen lesz a munkásság érde-

³² 22=1/8.

keinek rovására szellemében, irányában a polgárságnak engedményeket tenni...³³ A helyi pártkör bár szót fogadott az utasításnak, a búcsúzó közleményből mégis azt sejlik ki, hogy igenis létjogosultságát érzik egy helyi lapnak. A századelőn egyébként számos vidéki kis szociáldemokrata lap alakult, azonban ezek a mi példánkhoz hasonlóan gyakran vezettek a központi vezetéssel való konfliktusokhoz. Az 1904-es országos kongresszus alkalmával meghatározták, hogy vidéki sajtóorgánumok csak központi ellenőrzésével alapíthatók, s csak akkor működhetnek, ha a helyi munkásság már megfelelően szervezett, vagyis megfelelő újságírókkal ill. potenciális olvasóközönséggel rendelkezik.³⁴

Néhány kispesti lap igen óvatos: még a politizálásnak nem számító községpolitikai témákban is tartózkodni kíván a véleménynyilvánítástól, nyilván tartva attól, hogy a vesztes oldalra sikerül állnia. A *Kispesti Napló* pl. 1905-ben a szerkesztői üzenetek rovatban így ír: „*Őn sokat kíván tőlünk, most amikor zászlót bontunk, rögtön exponáljuk és magunkat a községi választásoknál? Nem!... Tőlünk nem kívánhatja senki, hogy e rögs pályán pártharcokba bocsátkozva megmételtyezzük lapunkat.*”³⁵

A helyi sajtó községi, hivatalos támogatásáról leginkább a helyi képviselőtestületi jegyzőkönyvekből tájékozódhatunk. Kifejezetten község által szubvencionált, helyi hivatalos lapról nem tudunk, csupán a Kispest és Vidéke töltötte be egy igen rövid ideig a járási hivatalos lap szerepét – erről azonban csak a felháborodott konkurens lap beszámolójából tájékozódhatunk.³⁶ Kispest vezetése 1909-től a háború kezdetéig rendszeresen elkülönített egy kisebb összeget a költségvetésben, amellyel a „*közérdekű közlemények*” megjelentetését kívánták támogatni. Korábban az ilyenfajta támogatás adataink szerint csak esetleges volt, 1900-ban Sepertől egyenesen megtagadták a község házában „*beszerzendő adatok hírlapi közléséért*” való fizetséget.³⁷ A később rendszeresen megszavazott összegek kiosztásában a források semmilyen preferációról nem árulkodnak, a tízes évek elején működő két hosszabb életű lap rendszeresen részesült a támogatásokban.³⁸ Néhány év után azonban a községvezetés ismét óvatosabbá vált: a Közérdek–Szövetkezés és néhány képviselő konfliktusa következtében 1914-ben megkérdőjelezi a lap következő évi támogatását, 1915-ben pedig egy új lap támogatási kérelmét utasítják vissza: „*...az elmúlt idők tapasztalatai nyomán megállapítható, hogy a községben történt ilyen lapsegélyezések, illetve a hirdetmények közzétételi díjának ilyenszerű megváltása a képviselőtestületet és az előjáróságot a nagyközönség előtt abban a színben tüntették fel, mintha ezen díjak megszavazásával a lap irányát a maga részére kívánta volna biztosítani.*”³⁹

A lapok néhányszor lapbizottságokkal, „*konzorciumokkal*” próbálták garantálni anyagi feltételeiket. Az első ilyen bizottság – mely a helyi hivatalos és gazdasági hatalom legfőbb képviselőiből állt – Kispest első lapját vette pártfogásába, miután

³³ 24=I/12.

³⁴ VARGA 1991. 277–278.

³⁵ 12=I/1.

³⁶ 4=XIV/30.

³⁷ BFL V.272.a. 1900. ápr. 4.

³⁸ BFL V. 271. 1909. ápr. 30, 1910. jún. 24., 1911. szept. 5.

³⁹ BFL V. 271. 1914. jan. 30., 1915. márc. 9.

megvették a lapot megindító majd csődbe jutott Sepertől. Szintén fenntartó társaság alakulásáról számol be a Társadalmi Lapok 1899-ben, amely így az anyagi háttért biztosításával bátrabban beleszóllhatott a közügyekbe.⁴⁰

4. Az anyagi feltételek biztosítása

A kis, helyi vonatkozású lapoknak komoly problémát okozott a lapfenntartás, hiszen csak a helyi, újságolvasó közönség támogatására számíthattak. Fokozott mértékben jelentkezett ez a főváros közvetlen közelségében, ahol az olvasó emberek a fővárosi gazdag és olcsóbb lapterméséből válogathattak, s gyakran kifogásolták a helyi négy oldalas lapok drágaságát⁴¹. „... a tudatlanok a fővárosi napilapok után taksálják az előfizetést, nem akarják azt megérteni, hogy a fővárosi lap 50 ezer példányban jelenik meg, a vidéki pedig 500 példányban és a költség itt is, ott is egyforma.” – panaszkodott a Kispest Hírlap 1916-ban.

Az előfizetők számáról, ill. a lapok példányszámáról igen keveset tudunk, hiszen az a szerkesztők és kiadók legfélétebb titkai közé tartoztak. A lapokban megjelenő elszórt adatok igen különböző mennyiségre utalnak, s a dicsekvés vagy éppen az önsajnáltatás miatt felfelé vagy lefelé torzíthatnak. Az újságokban talált szórványos említések szerint a kispesti lapok példányszáma néhány száz körül mozgott, a legtúl-zóbb említések két esetben 2 ezret, egyszer 3 ezret ill. 5 ezret jelölnek meg.

A megjelenő példányszámok azonban koránt sem fedték a tényleges vevők számát. Az újságokban visszatérő panasz, hogy nagy számban vannak a hátralékos előfizetők, sokan több negyed évig is járatták a lapot, a nélkül, hogy fizetnének. Az előfizetési felhívás a lapok állandó rovata, amelyben többnyire udvariasan és tapintatosan figyelmeztetik a hátralékosokat. A végsőkig küzdenek az előfizetőkért, több fizetési elmaradás után is küldik a lapot, hátha mégis meggondolja magát az olvasó. Általában úgy próbálják megközelíteni közönségüket, hogy indulásként 2–3 ingyenes mutatványszámot küldenek szét a községben, előfizetésre szólítanak fel. A legtöbb lapnál az előfizetési szándék jelzése furcsán, negatív módon történik: vagyis ha az illető nem küldi vissza a lapot, akkor előfizetőnek tekintik. Így alakul ki egy „látens előfizetői tábor”, amely kihasználva az újság kényszerhelyzetét elfogadja a lapot, de soha nem fizet.

Az előfizetőket különböző kedvezményekkel csábították gyakran a lapok. Bizonyos mennyiségű ingyenes hirdetési lehetőséget, ingyenes mellékletet ígértek, kedvezményt a helybeli fogorvosnál vagy fényképésznél. Meyer Ernő, nyomdatulajdonos lapja pl. közigazgatási népirodát állított fel, ahol az előfizetőknek kedvezményes árért segített beadványok, szerződések megírásában, jogi tanácsadásban.⁴²

⁴⁰ 7=I/12.

⁴¹ Az egyes számok árát összehasonlítva a korabeli fővárosi lapokéval azt tapasztaljuk, hogy a kispestiek akár kétszer-háromszor drágábbak. 1905–1910 körül a kispesti lapok ára 10–20 fillér között mozgott, ugyanebben az időben Pesten 4–8 fillérbe kerültek a következő nagypéldányszámú napilapok: *A Nap*, *Népszava*, *Budapesti Napló*, *Az est*, *Az újság*.

⁴² 16=II/22.

Ez utóbbi azonban már egyben a lap által keresett mellékkeresetek kategóriájába is tartozik. Az előfizetéseken, szűk értelemben vett hirdetésekén kívül a szerkesztők különböző ötletekkel próbálták gyarapítani a bevételeket. Seper Kajetán pl. ingatlanközvetítő irodát nyitott 1896-ban, a hirdetések szerint még 1900-ban is foglalkozott ilyen tevékenységgel. Máskor naptár, gyermeknaptár kiadásával vagy a kereskedőiparosok újévi köszöntéseinek tömeges közlésével próbálkozott.

5. *Konfliktusok a lapok körül: egy kispesti lapszerkesztő „mitosza”*

A helyi sajtó, mint a helyi nyilvánosság egyik terepe igen sok feszültség, konfliktus létrehozója. A szerkesztő az érdekcsoportok közti ingoványban előbb-utóbb szembetalálja magát valamely helyi klikkel, esetleg a helyi hatalommal, amely többnyire egy-egy személlyel való konfliktusban, sajtóperben manifesztálódik. Az összeütközések és azokról való (sajtóbeli, hétköznapi, intézményeken belüli) beszéd következtében a sajtó munkatársa könnyen a helyi hős ambivalens szerepkörébe kerülhet.

Korszakunk kispesti sajtójának leghírhedtebb alakja Seper Kajetán, aki alig két évtizedes kispesti tevékenysége során legalább húsz személlyel állt sajtóperben, négy alkalommal kapott fogházbüntetést, egyszer kitoloncolást. A halála után megjelenő nekrológok ill. a későbbi helytörténetírás már a távlat adta könnyedséggel összegzik és alapvetően pozitívan értékelik a kispesti sajtó megteremtőjét, gyakran mint magányosan küzdő helyi hőst mutatják be, „*az igazság és a tisztesség bátorszavú öreként, akit míg a rezsim hatalmon volt, megsüvegezni nem mertek.*”⁴³ Azonban az egykorú sajtó, a konkurensok egy igen negatív, szüntelenül áskálódó és botrányt kereső, korábbi vidéki lapjaival megbukott és Kiszestre menekülő ágrólszakadt figuraként ábrázolják hasábjaikon, lapját szennylapnak ítélik.

Seper 1853-ban született egy iparoscsaládban, Bács megyében. Gimnáziumi tanulmányai után a fővárosban volt korrektor különböző lapoknál, majd az 1880-as években Nagykárolyban, majd Nagyváradon próbált szerencsét lapszerkesztőként, nyomdászként. Anyagi és talán erkölcsi kudarcait követően ismét Budapestre szegődött, 1895-ben a „*mitosz*” szerint egy riportkészítés kapcsán vetődött el Kiszestre, ahol családjával rövidesen megtelepedett, s 1895 augusztusában elindította az első kispesti lapot, „*látván azt, hogy Kiszest és a mellette fekvő társközség elegendő intelligens lakossággal bír arra, hogy ott egy lap fönnállhat.*”⁴⁴

A *Kiszesti Hírlapot* Seper a helyi jegyzővel és Dayka Antal festőművész és tisztviselővel indította meg, a szerkesztőség a községházán volt. Mintegy 3 hónap múlva társai megváltak a laptól, a szerkesztőséget pedig elhelyezték. Sepernek tehát már valamilyen konfliktusa volt a községi vezetéssel, bár lapjában úgy magyarázza a változásokat, hogy hosszú eszmecsere után arra jutottak: egy független és közérdekű lap nem ütheti fel hadiszállását a községházán, s nem alkalmazhatja főszerkesztőként a jegyzőt. „*...egyik-másik a község beléletében fontos szerepet játszó dolog azért jelent meg olyan diszkrét modorban a lapban, mert a község jegyzője, a főszerkesztő*

⁴³ ÁCS 1937. 84.

⁴⁴ SEPER 1897. 16.

volt érdekelve benne.”⁴⁵ Mindenesetre igen meglepő, hogy Seper, mint tapasztalt vidéki újságíró erre csak 3 havi működés után jött rá. Néhány hét múlva egy névtelen („*veritas*”) írásában olvashatunk a témáról: „...már az első szám megjelenésekor szomorúan tapasztaltam, hogy a helybeli agilisabb érdekszövetkezet, mint mindenre egész súlyával rátehenkedett a lapra is...” Az említett érdekszövetkezet valószínűleg (a későbbi fejleményekből rekonstruálva) Dorfner jegyző, Ács László bíró, Gesztesi Miksa, adóügyi jegyző, Nemes Izidor: sok Üllői úti telek tulajdonosa, Vadász Márton: gyártulajdonos és mások személyéből állott. Seper és következő lapjainak következő 3 éve gyakorlatilag a helyi korrump „*hatalom*” megbuktatási kísérletéről szól.

Az első helyi lapot alig fél éves fennállás után Seper eladta egy sok tagból álló lapbizottságnak, akik a szerkesztéssel Holbesz Józsefet, az idős katolikus papot bízta meg. Az eladást állítólag maga Seper kezdeményezte megszorult anyagi helyzetében, amikor levelet intézett Vadász gyártulajdonoshoz, hogy segítse őt ki némi összeggel.⁴⁶ Az anyagi nehézségek mellett Seper azonban később arra hivatkozik, hogy ellenfelei feljelentették őt fővárosi főnökénél, az pedig választás elé állította őt: Seper a lap eladása mellett döntött, azonban állásától mégis búcsúznia kellett néhány hét múlva.⁴⁷ Február végén megtörtént az adás-vételi szerződés megkötése, a lapot Seper 300 Ft-ért adta el (a lap egy évi előfizetése 4 Ft volt) a jegyzőből, adóügyi jegyzőből, a szerkesztő plébánosból, községi orvostól, Ribényi plébánosból, Vadász gyártulajdonosból és másokból álló bizottságnak.⁴⁸ A helyi hatalom tehát megszerezte és egyben elvette a sajtó közvélemény formáló eszközét a helyzetüket veszélyeztető agilis jövevénytől. A szerződésben ugyanis kikötötték, hogy Seper öt évig nem szerkeszthet lapot a járásban.

Seper azonban két hónap múlva megindította új lapját⁴⁹, amit kb. fél évig sikerült fenntartania. A konfliktus a szerződészegésnek minősülő tettel kiéleződött a két lap, vagyis Seper és a helyi hatalom több képviselője között, amely gyakran minősíthetetlen hangnemű sajtóvitában, perekben manifesztálódott. Egy harmadik helyi lap⁵⁰ megjelenésével a helyi sajtóorgánumok a vasútteleni sztrájk kapcsán mintegy féltékenységi konfliktus játékába keveredtek, s azon versenyeztek, ki tud kulcsszerepben feltűnni a közönség előtt.

Seper rágalmozó cikkei miatt először 1897-ben került fogházba, amiről külön füzetben számolt be drámai hangon. A következő évben megindította a község negyedik, s egyben leghosszabb életű lapját, amelyet haláláig, 1912-ig vezetett. Mellette kiadta a Darázs élclapmellékletet, amely tematikája alapvetően községpolitikai volt, s a főlaphoz képest még szabadabban támadta, gúnyolta a korrump helyi hatalmat és intézményeket. Nemsokára már nem csak a községi, hanem a járási elöljárósággal is szembekerült, amelynek következményeként visszautasították a község kötelékébe való hivatalos felvételét, sőt 1899-ben ki is toloncolták. Seper azonban visszatért és

⁴⁵ I=I/13.

⁴⁶ ÁCS 1937. 55. A levelet a *Kispesti Hírlap* közli: III/17. száma után következő röpiratban.

⁴⁷ SEPER 1897. 17–18.

⁴⁸ I=II/9.

⁴⁹ *Kispest – Szentlőrinci Hírlap*

⁵⁰ *Kispest – Szt.-Lőrinc*

Felől uraság: Seper Kajetán.

Ma nekem, holnap neked.
Fegyelmi vizsgálat előtt. Fegyelmi vizsgálat alatt.

Bíró: Mi nekem egy kopolt szerkesztő, aki ma holnap is volt a városi megalapítást a községtől!

Darázs Miska: Hát az, mikor rendelt ismét a tárgyat vasutunk ellen? Nézzétek, az egyik mely szemem, a másik pedig a láb! Nem jó volna ismét omolvaszerkeztetésüket alapítani, hogy Szegedre székfokoztatni alhaszon habbervelkor, az ő... Vajon melyiket fogják előbb kérészponit!

Kopolt szerkesztő: Mi nekem egy kikopolt bíró, aki csatlak a dityiba is kerülhet. No lám, mo-! hogy meghunyászkodik,

a Kispeszt melletti Határcsárdából folytatta a lap szerkesztését, itt írta a Kispesti gazemberek⁵¹ c. leleplező könyvét is.

A községháza és a járási főszolgabíró köré fonódó botrány egyre nagyobb felháborodást keletkezett a községben, s a fővárosi lapok is foglalkoztak vele, míg végül a képviselőtestület és az országgyűlési képviselő közbelépésével sikerült megbuktatni a helyi hatalmat. Az eredményt az utókor természetesen a „Seper-lapnak” tudta be. „A fejlődés útját tehát sok harc árán Seper Kajetán és rajta keresztül a kispesti sajtó vágta ki.”⁵²

Az új évszázad beköszöntével békésebbé vált a kispesti sajtóélet, azonban továbbra sem vált mentessé a kisebb-nagyobb konfliktusoktól, amelyek a sajtó néha valódi problémákra való rámutatása, néha azonban csak szenzációhajhászó, önreklámot kereső magatartása miatt alakultak ki.

⁵¹ SEPER 1899; ÁCS 1937. 81.

⁵² ALBRECHT 1937. 187.

Seper Kajetán a körülötte kialakuló botrányok, konfliktusok miatt Kispest fél-ve tisztelt, egyszerre szidott és dicsért hőse lett. 1899-ben, mikor a Határcsárdából szerkesztette lapját ezt olvashatjuk lapjában: „*Polgárságunk kicsinye-nagyja siet meglátogatni őt, hogy számkivetésében megvigasztalja a nemes közdelemben elesett bajnokot*”.⁵³ 1907-es fogházba indulásakor cigánybanda kíséri ki a vasútállomásra, temetését pedig a község legnagyobb alakjainak (bíró, plébános, primás) temetéséhez hasonlítja a konkurens lap.⁵⁴

Seper a körülötte kialakult mítosznak is köszönhette, hogy egyedül az ő lapja tudott huzamosabb ideig fennmaradni, míg minden más próbálkozás egy-két éven belül csődöt mondott. A kiscesti közönség az ő tevékenységén keresztül ismerte meg a helyi sajtó ellenőrző, érdekvédő, közügyek iránti érdeklődésfelkeltő szerepét, s mindez – ha mással nem is: egy helyi hős generálásával – jelentősen hozzájárult a Kispest közéletének, a fiatal település identitásának, kohéziójának formálódásához.

Kispesti és szentlőrinci helyi lapok 1895–1918:

Kispesti Hírlap 1895–1898

Kispest–Szent-Lőrinczi Hírlap 1896

Kispest-Szt.-Lőrincz 1896–1898

Kispest-Szentlőrinczi Lapok 1898–1900, 1901, 1905–1914

Kispest 1898–1900

Kispesti Közérdek 1898–1899

Társadalmi Lapok 1899–1900

Kispest–Szt.-Lőrinczi Hiradó 1900–1901

Kispest 1901–1905

Kispest-Szt.-Lőrinczi Friss Újság 1901–1903

Kispest- Szt.-Lőrinczi Újság 1904–1905

Kispesti Napló 1905–1906

Kispest és Vidéke 1906–1907

Közérdek-Szövetkezés 1909–1914

Pestszentlőrinc 1910–1913

Kispest-Szentlőrinczi Nép-Újság 1911–1912

Pestszentlőrinczi Lapok 1912

Kispesti Újság 1914–1915

Kispest és Vidéke 1914

Kispest-Szentlőrinc 1914–1915

Kispesti Hírlap 1916

Kispest 1916–1917

Kispesti Újság 1917–1921

Pestszentlőrinczi Lapok 1918.

⁵³ 4=II/9.

⁵⁴ 15=III/26.

Szaklapok, melléklapok:

- Darázs* 1898–1901, 1905–1906
Szíkra 1910
Kispest–Szentlőrinci Kereskedők Lapja 1910–1912
Képes Világlap 1911–1914
Bádogos Mesterség 1913
Képes Kispest 1914
A nemzet hősei 1915

Irodalom

- ALBRECHT 1937 ALBRECHT Ferenc: A kispesti sajtó története. in: *Pestszentlőrinc, Kispest, Pestszentimre*. Budapest 1937. 185–192.
- ÁCS 1937 ÁCS Tivadar: *Régi kispestiek*. 1937.
- BÁCSKAI–GYÁNI–KUBINYI 2000 BÁCSKAI Vera – GYÁNI Gábor – KUBINYI András: *Budapest története a kezdetektől 1945-ig*. Budapest 2000.
- BÁNLAJKY 1984 BÁNLAJKY Pál: A helyi társadalom. A lokális közösségek kialakulása és szerkezete. in: *Régiók, kistájak*. Szerk.: BÖHM Antal. Budapest 1984. 5–85.
- BÉKÉS 1977 BÉKÉS József: *Pest megye sajtóbibliográfiája 1794–1975*. Budapest 1977.
- BORONA 1893 BORONA: Vidéki hírlapirodalom. *Fővárosi Lapok* 1893. március 10.
- BOROS 1886 BOROS György: Hogy készül a vidéki hírlap. *Ellenzék* 1886. 221. sz.
- Budapest története IV.* *Budapest története IV.* Szerk.: VÖRÖS Károly. Budapest 1978.
- CZOMA 1975 CZOMA László: Rákospalota – Pestújhely sajtója. in: *Tanulmányok Rákospalota – Pestújhely történetéből*. Budapest 1975. 415–437.
- FELEKI 1884 FELEKI Alajos: Szükségesek-e a vidéki lapok és mely irányt kövessenek? *Balaton* 1884. január 28.
- GERGELY 1993 GERGELY András, A: *Urbanizált méhkas avagy a helyi társadalom*. (Scientia Humana). Budapest 1993.
- KOVÁTS 1984 KOVÁTS Flórián: A helyi sajtó és a közélet Zalaegerszeg példáján in: *Régiók, kistájak*. Szerk. BÖHM Antal. Budapest 1984. 157–191.
- LENGYEL 1910 LENGYEL Ernő: *A vidéki sajtó szociológiájához*. Társadalompolitikai tanulmány. Budapest 1910.
- LOVAS–BENKE 1996 LOVAS Dániel – BENKE Mária: *A helyi sajtó ABC-je*. Lakitek 1996.
- MEYER [1898] MEYER Henrik: *Kispest-Szt.-Lőrinczi általános címtár 1897/1898*. Kispest é.n.
- MOLNÁR 1972 MOLNÁR Géza: *A 100 éves Kispest*. H.n. 1972.

- NAGY D. 1983 NAGY Dezső: *Erzsébetfalva és Soroksár sajtótörténete 1894–1949*. (ELTE Tanszéki füzetek). Budapest 1983.
- NAGY E. 1999 NAGY Endre: *Egy város regénye*. Budapest 1999.
- PÁNDI 1994 PÁNDI Tamás: Sajtótörténet. in: *Falu a városban. Epizódok Pestszentimre történetéből*. Budapest 1994. 121–122.
- REÖTHY 1931 REÖTHY Vladimír: Kispest megyei város története in: *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. Általános ismertetője és címtára IV*. Budapest 1931.
- ROBOZ 1882 ROBOZ István: A vidéki lapszerkesztők. *Pesti Hírlap* 1882. március 9–10.
- Sajtótörténet* *Sajtótörténet. Rákosszentmihály, Mátyásföld, Cinkota, Sashalom 1898–1945*. 1999. (Kertvárosi helytörténeti füzetek 1.)
- SCOSSA 1890 SCOSSA Dezső: A kisvárosi sajtóról. *Fővárosi Lapok* 1890. március 14.
- SEPER 1897 SEPER Kajetán: *Öt hét a gyűjtőfogházban 1897. június 1 – július 6*. Budapest 1897.
- SEPER 1899 SEPER Kajetán: *Kispesti gazemberek*. Kispesti Határcsárda, 1899. május.
- SZABÓ 1999 SZABÓ Csaba: *Dokumentumok Kispest történetéhez 1873–1950*. (Budapest történetének forrásai). Budapest 1999.
- SZERÉNYI 1993 SZERÉNYI Antalné: Újpesti lapok bibliográfiája 1877–1970. in: *Újpest. Írások a település történetéből*. Szerk: KADLECOVITS Géza Budapest 1993. 108–118.
- SZINNYEI SZINNYEI József: *A magyar hírlapirodalom 1868–1894*. (Gyűjtemény a Vasárnapi Újság mellékleteiből).
- SZINNYEI–KERESZTY SZINNYEI József – KERESZTY István: *A magyar hírlapirodalom 1895–1909*. (Különnyomat a *Magyar Könyvszemle* számaiból)
- SZOMAHÁZY 1885 SZOMAHÁZY István: A vidéki hírlapírók. *Fővárosi Lapok* 1885. augusztus 23.
- THURZÓ 1928 THURZÓ NAGY László: *A vidéki sajtó*. Miskolc 1928.
- THURZÓ–KASS 1928 THURZÓ NAGY László – KASS Endre: *A vidéki lap szerkesztése és kiadása*. Miskolc 1928.
- VARGA 1991 VARGA Lajos: *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Budapest 1991.
- Pesti Napló* 1885 A vidéki hírlapírók kongresszusa. *Pesti Napló* 1885. július 27. 28.

Schweitzer Gábor

A FŐVÁROSI TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁG ÚJRASZERVEZÉSE 1920-BAN

A városegysítés kora

A Borsszem Jankó című szatirikus lap szerkesztője – Ágai Adolf – írói álnevén Porzó –, a XX. század elején írott visszaemlékezéseiben kedélyesen emlékezett vissza a „kétegy főváros” egyesítésének időszakára. „1872. január 3-a óta nem vagyunk már sem budaiak, sem pestiek, hanem vagyunk budapestiek. A törvényhozás forma szerint is érvényt szerzett oly viszonynak, mely valójában évszázadok óta áll fenn. Eleinte a hatalmas Buda, az ősi királyi fok kevélyen nézett alá a szegény pörgyermekre, mely ott túl a nagy folyamon hevert és játszott a porban. Csakhogy az gyorsan fejlett. A pörgyermek csinos hajadonná serdült, majd hódító szépre vált. Most már ez tekintett át az öregedő Budára büszke mosollyal. De hát elvégre is egymásnak voltak szánva. A Lánchíd jegygyűrije, hosszú mátkaság után, örökre kapcsolta össze őket. A szövetség, az ünnepies esküvő azonban csak a főntebb felrótt esztendő elején esett meg. S hogy éppen újévkor történt, számtalanon siettünk üdvözlő látogatójegyeinket a nemes új párnak átadni. Mohó örömmel jegyezgettük leveleink hegébe a régi *Pest* helyett az új *Budapestet*”.¹ A budai és pesti oldal összeházasításának Ágai által megörökített históriája persze szépíti a valóságot, hiszen hallgat a „házasságközvetítői” szerepet jótékonyan vállaló királyi magyar kormány szerepéről, amelynek a közreműködése nélkül a „mátkapár” ki tudja, mikor talált volna egymásra. A tény azonban ettől még tény maradt: Pest és Buda egykori szabad királyi városok, tovább Óbuda egykori mezőváros 1872. évi XXXVI. tc. által kimondott egyesítésével – Budapest néven – régi-új fővárosa lett Magyarországnak.

Budapest révén ugyanakkor – Kajtár István találó megállapítását idézve – a hazai városok jogának törvényi szintje, a tenger melléki Fiume státuszától eltekintve, „trialisztikussá” vált.² A vármegyékkel együtt szabályozott törvényhatósági jogú városok (1870. évi XLII. tc.) és a községi törvény keretei között szabályozott rendezett tanácsú városok (1871. évi XVIII. tc.) mellett megjelent – a városi jogállású települések harmadik, ám magától értetődően egyetlen várost csatasorba állító alappilléreként – a sajátos jogállású törvényhatósági joggal felruházott főváros, Budapest. Ezzel átmenetileg le is záródott a vármegyei, városi és községi önkormányzatok kiegyezést követő – a polgári átalakulást előmozdító – első, jelentős reformkorszaka.³

¹ ÁGAI 1907. 133.

² KAJTÁR 1992. 79.

³ A hazai városok polgári kori törvényi szabályozásának részleteivel ezúttal nem foglalkozom. Annyit azonban szükséges megemlíteni, hogy a városok jogállására irányadó normákat – az erre irányuló, a XX. századra is átnyúló törekvések ellenére – sem szabályozták különálló városi törvényben. A témára vonatkozó gazdag szakirodalomból lásd CSIZMADIA 1941. 171–192; SÁRLÓS 1976. 25–115; CSIZMADIA 1982; továbbá PÖLÖSKEI 1995. 223–225.